

VLADIMÍR MÜLLER

NÁRODNÍ STÁT A SPOLEČNOST – MOŽNOSTI A MEZE SOCIOLOGICKÉ TEORIE

SOCIOLOGIE – TEORIE MODERNÍ SPOLEČNOSTI A JEJÍ MYSTIFIKACE

Tradice sociologie, disciplíny, jejíž předmět a metoda bývají redefinovány příchodem každé nové generace, se vztahuje ve své obecně teoretické perspektivě k vysvětlení a zdůvodnění vzniku moderní společnosti, jejích základních hodnot a tendencí. Slovo společnost se v sociologické teorii stalo v některých momentech zaklínadlem, jehož vyřčení zaštiťovalo jinak ambivalentní procesy změn a konfliktů. Společnost se stala pojmem, za kterým se mohla skrýt sociální věda se svými rozpaky nad nepřehlédnutelným vývojem a myšlenkovou transformací světa. Provokativní formulace charakterizující tento způsob sociologicko-teoretického uvažování by mohla znít: Sociologie nahradila pojmem společnost transcendentní entitu (Boha) tradiční společnosti, aniž by doplnila tento pojem o explikativní průkaznost, požadavek vyplývající z charakteru moderní vědy a jejího odrazu v praktické činnosti lidí. Takto provokativně, s plným vědomím si tohoto počínání lze interpretovat např. sociologickou koncepcí Émila Durkheima. V jeho sociologických teoretických konstruktech hraje pojem společnost centrální úlohu, jsou jí podřízeny ostatní jevy. Zřetelně se to projevuje v jeho teorii náboženství [Durkheim 1912]. Durkheim dochází k závěru:

...que les mythologies se sont représentées sous tant des formes différentes, mais qui est la cause objective, universelle et éternelle de ces sensations sui generis, dont est fait l'expérience religieuse, ce la société (str. 597...).

C'est donc l'action qui domine la vie religieuse par cela seule que est la société qui en est la source (str. 598).

Příčinám teoretického přístupu a postoje vyjádřených snahou vytknout jednoho společného jmenovatele pro definiční instrumentarium reflexe moderní doby je možno rozumět tak, že konstituce sociologie jako vědy je aktuální vždy, když je třeba vysvětlit, proč se lidé najednou chovají jinak, než se předpokládalo, právě tak jako odpovědět na otázku, co s efekty jednání skupin i jednotlivců, které si nikdo nepředstavoval, právě tak jako nezamýšlel. Pojem společnosti se měl stát normou, která by mohla aktuální stav spolehlivě poměřit.

Hodnocení makroprocesů v sociální realitě moderní společnosti, které byly v sociologii učiněny ex post, se teoreticky prezentovalo jako obecná a vyčerpávající teorie moderní doby s nepřehlédnutelnými predikativními schopnostmi. Společnost jako nadřazená kategorie sloužila k poměřování sociálních procesů, institucí, organizací, anomí, přičemž její definici lze v nejrůznějších sociologických teoriích vyčíst jen jako velmi abstraktní konstatování o vzájemném vztahu sociálních faktů, výrobních vztahů, sociálních systémů, interakcí, symbolických struktur atp. Rozmanitost teoretických konstruktů, pojmů, přístupů, metod a způsobu hodnocení, kterou známe z dějin klasické i novější sociologie, jen dokládá skutečnost, že společnost jako velmi abstraktní vyjádření lidské pospolitosti v moderní době podléhá proměnám v času a prostoru tak, že je v podstatě „teoreticky nezávazné“, neboť se vztahuje jen k paradigmatu té které školy a reflektuje historickosituacionální logiku toho kterého sociálního prostoru a doby. Sociologická teorie tak klade nárok na nezávislost společnosti na ostatních formách lidského života, resp. na její determinující charakter. Stranou ponecháme Tönniesovskou dichotomii pospolitost versus společnost, která je ideálně typickou konstrukcí a mohla by být v uvažovaných souvislostech spíše zavádějící (viz Tönnies 1922). Obrazně vyjádřeno, společnost se volně vznáší nad prostorem historicky uskupených a v jistých časových periodách neměnných institucí, které ona podmiňuje sklonem a v intenzitě světla, které na ně vyzařuje. Pozitivismem posvěcený teoretický i praktický primát sociologie se tak legitimuje předpokladem výlučné schopnosti provést diagnózu tendencí jakoby vztahených nad prostor a čas.

Ideově se předpoklad nadřazenosti společnosti všemu ostatnímu formuloval již před vznikem sociologie. Základní obrysy této formulace je nutno brát v úvahu jak při promýšlení otázky, jaké jsou opravdové motivy vzniku jednotlivých sociologickoteoretických paradigmat, tak při snaze dobrat se odpovědi na otázku, který se nám vyjevuje při konfrontaci s reálnými projevy moderní společnosti, jejích institucí a aktérů. Moderní společnost definovala sama sebe jako občanskou společnost (viz např. Habermas 1965). Dějiny vývoje tohoto pojmu ukazují to, že interpretovat občanství a společnost lze různě, právě tak jako to, že různé výklady mohou překročit logiku svého vzniku. V každém případě si tyto protosociologické teorie, jako otázky společenské smlouvy, produkce sociální racionality, předpoklady svobody jedinců vůči tradičním lokálním formám panství a poddanství nebo blaha občanů, vyznačují jedním klíčovým tématem, které zde zaznívá vzácně nekamuflovaně, totiž povahou vztahu občana, tj. příslušníka moderní společnosti, ke státu.

Vznik a vývoj moderní společnosti byl v Evropě doprovázen vývojem od teritoriálních přes absolutistické k národním státům. Zmiňovaní teoretici společenské smlouvy i přes skutečnost, že myšlenkově čerpali často mimo svou dobu (v antice) a z různých zdrojů, si uvědomovali, že je to právě konstituce moderních států, která je pro občany zásadní událostí. Míru své svobody, rozměr své identity a osud jejich životů poměřovali realisticky charakterem státu, ve kterém žili.

Durkheimův současník Max Weber projevil v analýze moderní společnosti více smyslu pro realitu právě tak jako pro ochotu vmísit se vědecky do problémů praktické

politiky. Je známo, že kriticky reflektoval zaostalost modernizačních procesů ve srovnání se západními zeměmi, přičemž příčiny nespatořoval jen v politické neschopnosti měšťanské třídy (buržoazie), které vytykal povrchní epigonství (podobné hodnocení analýze Marxově), ale v nedostatečné politice, jež by měla garantovat jednotu národního státu. Základním předpokladem modernizace společnosti je mu homogenní kultura, založená na tradici a jazyku. Němci by podle jeho názorů v 90. letech minulého století měli politicky čelit vlivu Poláků ve východním Prusku, a to i za cenu, že načas konzervují nemoderní způsob zemědělské výroby, jejíž jednotkou byl junkerský statek. Protože námezdní pracovní poměr v zemědělství tlačil německé osadníky na západ a připravil půdu pro polský živel, který byl podle Weberova názoru na nižší kulturní úrovni, bylo nutno razantně a nově formulovat pravidla úspěšného politického provozu. Národ a jeho stát je zde základním rámcem moderní společnosti i její politiky [Weber 1993].

Nicht Frieden und Menschenglück haben wir unseren Nachfahren mit auf den Weg zu geben, sondern den ewigen Kampf und Emporzüchtung unserer naturalen Art (str. 560).

Etwas, welches man um so höher zu stellen glaubt, je mehr sein Wesen in mythisches Dunkel hüllt, sondern die weltliche Machtorganisation der Nation, und in diesen Nationalstaat ist für uns der letzte Wertmaßstab aus der Volkswirtschaftlichen Betrachtung der Staatsraison (str. 561).

Moderní státy, se svými mocnými nároky a dějinami, se v následujícím vývoji staly latentně i manifestně, v kritických i afirmativních teoriích základním orientačním bodem.

SOCIOLOGIE A HISTORICKÉ DIMENZE JEJÍHO PŘEDMĚTU

Reálné evropské společnosti rozumějí samy sobě prostřednictvím svého vztahu vůči státu, který byl výsledkem boje o moc uvnitř nich samotných. Stát je přirozený pendant vůči občanské společnosti, protože její vlastní sebevyjádření, jakkoli různě může být chápáno a vymezeno. Závisí přímo na formě existence státu, stupni rozvoje, síle a svébytných funkcích, které plní. Stát není jen nástrojem občanů delegujících svou vůli na správní struktury, právě tak jako není jeho existence zúžitelná do představy manipulativního instrumentu jedné, ekonomicky dominující třídy. Tím se neříká, že pohled na moderní státy není možný tímto způsobem a že je stát vlastně „svatou“ institucí nadanou vyššími, tj. nad lidmi stojícími kvalitami. Je však na místě, že problematika vztahu společnosti a moderního, tj. národního státu by se měla pro sociologii stát klíčovou. Podoba a funkční vymezení státu je multidimenzionální podobně jako společnost. Na první pohled banální konstatování, že stát je obrazem společnosti a naopak v sobě skrývá pro sociologii tematický a metodologický imperativ vysvětlit a pochopit tyto dvě oblasti, jsoucí ve vztahu spjitých nádob, komplementárně, a to v rovině teoretické i empirické, což již banální požadavek v žádném případě není.

Tato tendence je koneckonců v moderní sociologii zřetelná ve směrech, které známe pod pojmem historická sociologie. V této souvislosti jsou zmíněnihodná historická a sociologická bádání Michaela Manna [Mann 1992]. Tento britský sociolog se programově staví proti unitaristické koncepci společnosti, které ji vymezuje jako interakční síť, jejichž hranice jsou hranicemi univerzálií, jak je tomu např. v sociologické teorii Talcotta Parsonse. Takto pojatá koncepce je podle Manna příliš úzká a nemožňuje uchopit reálné procesy, které se mezi lidmi v různých historických údobích odehrávají. Aby to bylo možné, je výhodnější ustoupit od hledání univerzálií jak v sociologické teorii, tak v koncepci historie a přistoupit k hledání rozdílů, které by bylo možné vzájemně porovnávat, a tak se dostat k meritů vztahů mezi lidmi. Analytickým materiálem není společnost, ale různé typy států. Weberovským sociologickým paradigmatem ovlivněný Mann se nezabývá pouze národními státy, ale i jejich historickými předobrazy, což mu umožňuje komparovat tzv. historické normy, které jsou časově omezenou podobou již zmiňovaných interakčních sítí. Při popisu interakčních sítí není zajímavé jejich jádro jako v dosavadních sociologických koncepcích, ale naopak, tj. jejich hrany, prostor, ve kterém se interakce překrývají. S tím souvisí pojem intersistiální emergence, vyjadřující proces vznikání nových institucí v rámci dosud platného řádu. Definuje je jako: „...das Ergebnis der Übersetzung menschlicher Ziele in organisationelle Mittel“ (str. 36).

Lidská pospolitost není totiž unitárním celkem, ale spíše asymetrickou aliancí vzájemných vztahů, je stratifikovanou spojnicí, jejíž konkrétní podobou není nic jiného než boj o moc. Člověk tak není bytostí společenskou, ale jen sociální. Institucionální ideologie, armády, ekonomie a politiky je procesem vytváření státu a má něklikatisíciletou historii.

Je tak evidentní, že v uvažovaných souvislostech nemá přijít ke slovu salónní politologie s hotovými, někdy na povrchních skutečnostech vystavenými recepty pro strategii politického boje. Každodenním politickým šarvátkám hlubší vidění významných souvislostí spíše brání, neboť je informačně redundantní a odvádí od sféry kvazipraktických zájmů. To ovšem neznamená, že sociologie, která realisticky zhodnocuje národní stát jako prostor, strukturu, zázemí a někdy i mechanismus iracionálních, společnost destruuujících sil, je intelektuálním samoučelem tkvícím jen v prostoru vlastních jazykových her. Krok k reálné analýze vyrovnávání mocenských nároků, vztahů, procesů a konfliktů je posunem od strategie boje za „akademickou“ identitu oboru, resp. za osvědčení její praktické užitečnosti k vlastnímu předmětu. Stát, jakkoli má jeho působení mnoho podob, je skutečnější než výše zmiňovaná teoretická „Společnost“.

SPOJITOST STÁTU A SPOLEČNOSTI

Vztah státu a společnosti se v moderní sociologické teorii definuje jinak, než jak tomu bylo v ideových systémech usilujících o potvrzení identity občanské společnosti. Stát není chápán jako odsouzené monstrum stojící mimo a proti společnosti, ale jako vyjádření mocenských struktur. I po zkušenostech s totalitárními systémy nelze přijmout za svou svůdnou myšlenku, že odumření, resp. oslabení nebo rozředění moci státu je lékem na paradoxní efekty vývoje evropské historie. Rozumnost a funkčnost moderních států vzhledem k potřebám společnosti závisí na konkrétní situaci, nicméně národní stát s moderní společností přímo souvisí a čas od času nabývá na významu.

Další významný britský sociolog Anthony Giddens v této souvislosti poznamenal [Giddens 1992]:

„Even when they do not explicitly say so, authors who regard sociology as the study of „societies“ have in mind the societies associated with modernity. Now I understood in this way „societies“ are plainly nation states... In explicating the nature of modern societies, we have to capture the specific characteristics of the modern nation state—a type of social community which contrast in radical way with pre-modern states“ (str. 13).

Giddens vidí hlavní rozdíl v charakteru tzv. časoprostorové distanciacie, neboť v moderně je možné spojit přítomné a nepřítomné v časové i prostorové perspektivě. Giddens nehodnotí národní stát jednoznačně negativně, přichází dokonce s normativní teorií násilí, neboť stát v sobě obsahuje emancipativní i destruktivní složku a nelze opomíjet, že vznik národních států šel ruku v ruce s demokratizací života. Globalizace problému soudobého světa nevede pak nutně jen k negativistické rezignaci, neboť např. mír se dnes cení více než jako pouhá absence války, která již není přirozeným jevem. Násilí, konkrétní výsledek moci mající v sobě zakódovanou transformativní kapacitu, potřebuje svou normativní dimenzi, neboť neplatí, že by se lidstvo vyvíjelo od horšímu k lepšímu (emancipace) podle železného zákona dějin právě tak, jako si před sebe neklade takové úkoly, které může samo vyřešit, jak se domnívali poučení, ale domyšliví postosvícenci typu Marxova [Giddens 1985].

Konkrétním projevem státu je byrokracie, která svým působením normuje, reguluje, pacifikuje a udržuje společnost. Kontakt s byrokracií doprovází občany od narození do smrti. Byrokraté jsou sociální vrstvou, která garantuje chod státu, ale i společnosti. Konstrukce a aplikace pravidel fungování institucí nemůže nahradit kreativitu politického života, nicméně jejich věcný provoz podpoří výsledek politiky tak, aby se nestala gestem v prázdném prostoru. Fenomémem byrokracie se zabýval např. francouzský sociolog Michael Crozier, jehož interpretace upřesnila obraz reálného vztahu mezi státem a životem jeho občanů [Crozier, 1965]. Crozier, poučen empirickými výzkumy, usiloval o propojení perspektivy politiky jako celku, tj. moderního národního státu a roviny každodennosti. Hyperbyrokratizace života společnosti nemusí vždy vyústit do stavu „patologického etatismu“, neboť byrokratické spravování

života se stalo prostorem kreativní manipulace s pravidly. Kdyby totiž lidé byli pouhými strážci předpisů, vyhlášek a norem vydaných centrem, nebyli by schopni jejich aplikace, což by nebylo žádoucím ani z přísně funkcionalistického hlediska. Ideálně typicky navržená racionální správa, k níž by měly směřovat silné a výkonné národní státy (Weber), by nebyla schopná života, neboť moderní byrokracie je systémem organizace, která je neochotná korigovat ve svém fungování chyby, které se staly základními elementy jejího ekvilibria. Lidé totiž interpretují předpisy tak, aby je chránily, a jejich nadřazení to mlčky tolerují proto, aby se zbavili zodpovědnosti a úkolů řešit problémy, na něž nelze vyhledat předpis k jejich vyřízení.

Model funkčního propojení společnosti a státu není ovšem představitelný, když se podrží interpretace státu jako technického a mocensky zájmového instrumentu. S touto skutečností se musel vyrovnat i neomarxismus. Mladý Claus Offe ve snaze podržet marxistickou vizi státu jako ideálního představitele zájmů neosobního kapitálu (Gesamtkapital) a institucionálního garanta logiky směny (kombinace koordinace a represe) musel uznat, že v marxismu jde spíše o uchopení této logiky než o adekvátní obraz skutečnosti [Offe 1972].

„Das Problem einer Staatstheorie, die den Klassencharakter politischer Herrschaft, deren strukturelle Komplizität mit einem allerdings nicht empirisch gefaßten – Interesse des Gesamtkapitals nachwiesen will, besteht also darin, daß sie als Theorie, als objektivierende Darstellung von Staatsfunktionen und ihre Interessen bezugs, überhaupt nicht durchführbar ist, erst die Praxis von Klassenkämpfen lost ihren Erkenntnisanspruch ein“ (str. 90).

Logika třídního boje nemusí být vždy a všemi vnímána jako výlučná a pozitivní záležitost. Peter Sloterdijk ve své nedávné diagnóze charakterizoval třídní společnost jako [Sloterdijk 1993]:

„Klassengesellschaft ist nur ein anderer Name für diesen noch immer nicht zu Ende gedachte Sachverhalt. Das Paradoxon der exklusiven Inklusivität macht nur seine Kosten geltend, sie toten in großen Zahlen, sie verkaufen und kämpfen, sie benützen sie als sexuelle Spielzeuge...“ (str. 41).

Násilí, které je pácháno v rámci moderních společností a národních států, se má podle Sloterdijka překonat strategií hyperpolitiky, která spočívá v relativizaci role státu, zvláště pak díky stylizaci a individualizaci života jednotlivých aktérů. Zde se nabízí paralela se sociologickou koncepcí Alaina Touraina, ve které se vychází z existence sociálních hnutí a jejich aktérů, jdoucím mimo jednotlivé národní státy a napříč jimi. Před sociologií stojí úkol tyto procesy reflektovat, mimo jiné i tím, že prokáže schopnost revidovat vlastní teoretické momenty, v nichž docházelo mnohdy mimoděk ke skryté legitimaci represivně působících národních států (s vyústěním až v koncentrační tábory) [Touraine 1984].

Sociologie musí vzít v úvahu, že moderní státy jsou eo ipso státy národními. Konkrétní podobou moderní společnosti je národ, jeho rámcem, přesahujícím ovšem ryze účelově racionální a instrumentální dimenzi, je národní stát. Ne ve všech textech klasické sociologie se setkáme s přijetím tohoto závěru. Sociologové ve svých

teoretických konstruktech a v boji za jejich výlučnost a samostatnost vzhledem k jurisdicenci, statistice, historiografii atp. mnohdy programově roli státu a národa přehlíželi a podceňovali. Stát a národ se staly spíše předmětem odvětvových sociologií. Stát je nahlížen jako problém, neboť jeho působení se mohlo mnohdy zvrátit v dysfunkční mechanismy, hyperpatologické represivní opatření a ve zpomalování dynamiky modernizace. Národ, jeho vznik a vývoj byly nahlíženy jako antimoderní nacionalismus.

Působení moderních národů a států může mnohdy vyznít ambivalentně, jejich existence jako základní konstitutivní složky moderní společnosti je však nepopíratelná. Vývoj a charakter moderních národů a států je vlastním předmětem toho, co nazýváme sociální teorií. Poznání, že nacionalismus není romantickou záležitostí neemancipovaných středoevropských společností 19. století, ale trvalým procesem vyplňování prázdného prostoru mezi identitou jednotlivé osobnosti vyplynuvší z logiky fragmentarizované individuální zkušenosti a nadosobní sférou velkého dějinného rozhodování, dovedlo vědu k realističtějšímu hodnocení zmiňovaných procesů. Národní uvědomování je kulturním důsledkem rozkladu tradiční společnosti a její transformace do moderních poměrů, které jsou bez fungujícího a poměrně silného státu nemyslitelné. Arnošt Gellner zdůrazňoval ve svých názorech na tento fenomén, že nacionalismus je politickým principem, neboť působí jako teorie politické legitimace [Gellner 1983]. Síla a význam nacionalismu se projevuje při přechodu od agrární do industriální společnosti. Společnost se v této optice reprodukuje symbolicky, přičemž rozklad struktur agrárních společností znamenal ve svém důsledku ztrátu náboženských symbolů. Symboly nové byly nalezeny v intelektuálním zpracování prvků lidové kultury. Ta se vyznačovala svébytností a imperativem, aby se v ní angažoval co největší počet příslušníků společnosti. Moderní národ je komunikačním systémem idejí právě tak jako souhrnem přesvědčení o nezbytnosti solidarity a loajality v jeho rámci. Gramotnost širokých vrstev obyvatelstva je tak jeho *conditio sine qua non*. Charakter fungování industriální společnosti znamená zjednodušování komplikovaných kulturních hranic, což může vést až k jejich erozi. Pluralismus z toho vyplývající nevede jen v pozdní fázi ke kulturním procesům, které jsme uvykli nazývat postmoderními, ale i k efektu *contradictio in adiecto*, a to vzhledem k funkcím i existenci nacionalismu. Nelze totiž jednoznačně zhodnotit roli nacionalismu jako modernizačního podnětu, právě tak jako konzervátora tradičních společenských poměrů.

Tak nahlíží tento problém i další britský badatel John Breuilly, který uznává, že nacionalismus bývá často moderní, nicméně nelze ho ztotožnit s tím, co chápeme pod pojmem moderna. V nacionalismu jde však vždy o politiku, tj. kontrolu státu, cílem národa je být co nejvíce nezávislým v podobě dosažení politické suverenity [Breuilly 1982]. Národ přichází podle Breuillye na scénu, když jeho hodnoty a zájmy převyšují ostatní. Je zřejmé, že vytypovat tento okamžik jednoznačně nelze, ani vzhledem k míře modernizace ve společnosti, ani vzhledem k míře emancipace jeho vrstev a tříd.

Historik Seton Watson poznamenal v této souvislosti [Watson 1982]:

All that I can to say is that a nation exists when a significant number of people in

a community consider themselves to form a nation, or behave as if they formed on (str. 5).

Jeden z nejvýznamnějších teoretiků nacionalismu, britský badatel Benedict Anderson definoval národ jako [Anderson, 1988]:

„Sie ist eine vorgestellte politische Gemeinschaft – vorgestellt als begrenzt und souverän“ (str. 15).

Význam státu a jeho různé funkce byly afirmativně líčeny v teoriích, které jsou označovány jako konzervativní, pak by tuto problematiku bylo možno odepsat jako nerelevantní nebo odsouzeníhodnou. Argumentační logika tohoto druhu teorií může naopak sloužit jako analytická látka pro pojednání dané tematiky. Hans Freyer se zabýval ve dvacátých letech vztahem státu a národa, resp. společnosti [Freyer 1926]. Uvědomoval si technický charakter státní správy, který může působit na rozklad kulturní svébytnosti lidu. Aby stát jako nejvyšší stupeň ducha obstál, musí být politika schopna pěstovat styl, jímž si techniku podmaní.

Nicht das Genie sondern der Ingenieur ist der wahre Anarchist gegen die Totalität des Staats (str 175).

Erst wenn sich die Stile zu Reichen geformt, die Nationen zu Staaten vollendet haben, wird diese Technik ganz sinnvoll und ganz fruchtbar werden (str. 213).

Stát tak ve Freyerově optice vyloučí reálné působení moderní společnosti ve smyslu artikulace skupinových resp. třídních zájmů, právě tak jako zabezpečí její tvářnost ve smyslu profesionální dělby práce.

Der Begriff des Staats schließt die Zerklüftung in Klassen ebenso notwendig aus, wie er die Ordnung nach Berufen einschließt (str. 76).

Reakční a konzervativní duch, ideologie blízká totalitárním kolosům dýchající z uvedených citací nás nesmí arci odradit od uznání jejich hodnoty jako dokumentu i mnohdy inteligentní reflexe ne vždy zřetelně probíhající procesů.

Tak je nutno nahlížet i na teorii politiky Carla Schmitta [Schmitt 1934]. Jeho právnícký decizionismus vyústil v určitých momentech vývoje tohoto kontroverzního intelektuála až k legitimaci nacionálního socialismu, nicméně je to právě ona, která slouží jako argumentační látka při reflexi úskalí moderního demokratického provozu liberálů i levičáků, jak se dovídáme z reflexí Hermanna Lübbeho [Lübbe 1992]. Schmitt se ohradil proti logistickým konstrukcím právního státu. Stát spíše vyjadřuje tendence života společnosti. Provokativně to Schmitt formuloval takto: „Das Gesetz als eine Macht erscheinen, welche dem Willen der Beherrschten wie der herrschenden Personen gleichermaßen übergeordnet ist“ (str. 16).

Modernější sociologická teorie se národním státem zabývá programově jako klíčovým problémem. Pojem národního státu se stal zvláště v anglosaské literatuře přibližně od poloviny šedesátých let téměř sloganem. Badatelům jako J. A. Hall, T. Skocpol, A. Giddens nebo M. Mann sloužilo zpracování otázek s ním spojených ke kritice abstraktního funkcionalismu v teoretické sociologii, ve svých důsledcích však znamenalo opuštění starších, zaběhnutých myšlenkových schémat [viz Knöbl 1993]. Ani sociální emancipace vyvlastněných tříd, ani liberalizace světového trhu k podko-

pání nebo odumření národního státu nevedly, protože naopak nabývá v dynamice modernizovaného života na významu.

Helmut Schelsky, pokračovatel postoje kulturního pesimismu, ze kterého vyšli Freyer i Schmitt, vytvořil koncepci tzv. technického státu [Schelsky 1965]. Ta vyplynula z jeho kritiky Burnhamovy teorie nové role manažerů v moderní společnosti. Schelsky nesouhlasí s tím, že by byli manažeři, potažmo však i špičkoví státní úředníci schopni díky síle svého vědění o logice fungování života udržet panství lidí nad věcmi před panstvím věcí nad lidmi. Nejenže je neúnosná platnost demokracie jako smluvního řádu, mizí i možnost jakéhokoli subjektu uniknout osidlům manipulace technického státu, neboť vědecká civilizace, výsledek historických procesů posváteckých, není schopna oponovat logice funkcionálních a specifikovaných technických kompetencí neosobního provozu života společnosti. Moderní, technický stát odstraňuje tradiční panství, ale neustanovuje novou vládnoucí třídu, neboť neexistuje univerzální možnost vládnout z jednoho centra při prosazování jakokýchkoli záměrů. Kulturní pesimismus, vyplývající i z pocitu slabosti vlastního národního státu, se tak transformuje v případě Schelského do skepse vzhledem k předpokladu, že lze spojit výkon, hierarchizované vědění a oprávněnost řízení (vize technokratická) s požadavky kvalitního života.

Přesvědčený demokrat a mluvčí západní civilizace Raymond Aron si byl svého času vědom nutnosti traktovat problematiku národních států, a to především ve srovnání se státy imperialistickými [Aron 1964]. Upozorňoval na nebezpečí plynoucí z opomíjení těchto otázek, jež vyústily do rozkladu evropského systému států.

Le type idéal d'un État national est celui d'une unite politique, dont des citoyens appartiennent tous a une même culture et manifestent la volonté de vivre en une communauté autonome. L'Etat impérial est imposé, les plus souvent par la conquete, à des peuples des langues et des cultures defférentes (str. 174).

Stát slouží jako interní i externí pacifikátor mnoha iracionálních sil, konfliktů a rozporů. Není tím řečeno, že stát uvedené ambivalentní tendence pouze obrušuje a nemůže je eventuálně iniciovat. Společnost žije uvnitř státu, jeho transformativní kapacita je vetkána do sociálního života. Aron v této souvislosti poznamenává:

Sans doute – il pas exclure de saisir certaines tendances de l'évolution historique, par exemple, dans ordre economico- social, l'urbanisation, la „massification“, l'élargissement des fonctions économiques de l'état, l'élévation du niveau de vie de population occidentale (str. 38).

V každém případě se existence národního státu, jejímž nejdůležitějším potvrzením byla a je suverenita, stala pro společnost velmi významnou. Sociologizující právní teoretik Hans Kelsen vyšel ve svém hodnocení funkce národních států na rozdíl od Freyera nebo Schmitta z normativistických pozic. Suverénní stát není v jeho teorii vyjádřením sociální reality, tj. nelze ho ztotožnit s institucemi výkonné moci [Kelsen 1928]. Kelsen suverenitu státu chápe spíše jako normu nebo řád, který umožňuje působnost zákonů. Stát je tak právní pospolitostí, kterou pojmenovává lid. Vytváření norem není záležitostí libovůle těch, kteří vládnou, ale otázkou racionální logiky jejich

výstavby. Suverenita ústí do vytvoření mírové koexistence mezi jednotlivými státy. Zaznívá zde ozvuk na Kantovu koncepci věčného míru.

Historik Theodor Schieder provedl typologii národních států v Evropě [Schieder 1991]. Vyšel z teze, že národ a stát si jsou ve svém pojetí velmi blízké. V západních zemích jako Anglie nebo Francie se stal národ a jeho stát výsledkem revoluční emancipace, jejímž formálním vyjádřením se stal zákon a zákonodárné shromáždění. Zde máme co do činění s politickou koncepcí národa. V zemích, jako bylo Německo a Itálie v minulém století, se národy musely vyrovnat s politickou roztržičností. Heslem zde nemohla být rovnost a svoboda jako v prvním případě, ale jednota a svoboda. Ta se prosazuje kulturní homogenitou, takže se jedná o kulturní koncepci národa. Ve střední a východní Evropě stály státy proti mnoha národům, které pod sebe zahrnujely. Schieder se odvolává na Masarykův názor, že i zde budou ve svém důsledku nutně národní státy podobné západním dvojníčkům vytvořit.

STÁT A POVAHA SPOLEČNOSTI: HISTORIE A AKTUÁLNÍ POLITIKA

Ať už je percipována jednotlivými aktéry, vrstvami, třídami, zájmovými a kulturněetnickými skupinami existence a působení národních států jakkoli, sociologové z různých zemí se s jejich rolí a zhodnocením musí vypořádat různým způsobem, protože jejich konstituce proběhla nestejně. Ve státech s rozvinutým racionálním potenciálem, dlouhou tradicí potvrzené suverenity a parlamentního politického života se symbióza se státem stává automatickou, jako problém je identifikována v okamžiku migrace etnické a kulturně odlišných skupin obyvatelstva [viz Heckmann 1993]. Zbytek světa, zvláště od období dekolonizace, se potýká s problémem konstituce vlastních národních států, vynalézáním národních identit, které budou schopné zabezpečit pocit výlučnosti a nevyhnutelnosti nových suverénních správních celků, jež uvádí do života nová a sebevědomá politická elita, poučena ovšem pragmatickými dovednostmi a ideovými sofizmaty svých předchůdkyň ve vyspělejších částech světa. Problémem je otázka, zdali formování národní identity a státu doprovázející modernizaci tradičních společností je významné i v dalších fázích vývoje, proč a za jakých podmínek. Nabízí se totiž teorie, že v hypermoderních společnostech pozdního kapitalismu, v kontrastu vůči barbarské politice etnického ražení v zaostalých částech světa, je národní, podobně jako třídní identita nerelevantní, právě tak jako globalizace politiky přesahující dimenzi národních států. Máme co do činění s tezí o omezené suverenitě. Ta vyplývá z předpokladu, že pluralizace kultur a zájmů jednotlivých regionů v soudobém světě nabývá na vrchu vůči neosobním a zároveň, vzhledem k potřebám „technicky vykrystalizované“ společnosti, omezeným národním státům [viz Pieterse 1994]. Ty však nepřestávají působit, plnit své funkce a jejich zrušení je perspektivně nerealistické.

Zmiňované sociologické koncepce prokázaly vnitřní schopnost této disciplíny podat smysluplná vysvětlení a hodnocení i tak významného fenoménu, jakým národ-

ní stát bezesporu je. Sociologie není závazně spjatá s detaily historiografie právě tak jako z výlučnosti právnických koncepcí státu a práva i nutně redukcující ekonomické teorie. Lze formulovat tezi, že vznik a vývoj jsou s existencí národního státu spojeny historicky a logicky. Problémem ovšem zůstává, že sociologie je multiparadigmatickou vědou par excellence, což obraz abstraktně a obecně působících národních států nutně fragmentarizuje, tj. zvýrazňuje a vysvětluje jen některé stránky jejich působení.

Nezanedbatelnou skutečností je také to, že právě v souvislosti s otázkami národního státu vyplývá na povrch dvojakost sociologickoteoretického přístupu ke svému předmětu. Národní stát je buď politováníhodným monstrem, ke kterému nedopatřením lidská společnost dospěla, anebo funkčně logickým institucionálním nástrojem, se kterým se nedá nic dělat. Oba extrémní póly jsou zahaleny vždy do nějaké vědecky neutrální formulace, což ovšem neznamená, že by se tím zbavily překážek, které jim klade logika jejich vlastního vzniku. Budoucí analýzy a teorie charakteru státu, jeho vztahu ke společnosti a kultuře budou samozřejmě podmíněny perspektivou, reálným vývojem nacionalismu, strategií vůči technickému charakteru života atp. To, jak bude v budoucnu stát silný, jaká bude jeho podoba ve smyslu plurality, jak bude resistentní atp., je otevřenou otázkou teoreticky a také – vzhledem k možnostem evidovat vyčerpávajícím způsobem zmiňované procesy – empiricky. V každém případě vyžadují tyto otázky hlubší vhled a analýzu, než mohou poskytnout módní koncepce politologie nebo specializované teorie právnícké, historické nebo sociálně antropologické. Jsou totiž otázkami po charakteru naší civilizace a jejích perspektiv, což znamená, že je nelze přehlédnout nebo vyřídit poukazem na zaběhaná myšlenková schémata vyvěrající z nejrůznějších ideologických tradic nebo funkčně poplatných vládnoucímu diskursu.

Literatura

- Anderson, B.:* Die Erfindung der Nation, Frankfurt a. M. 1988
Aron R.: Dimensions de la conscience historique, Paris 1964
Breuilly J.: Nationalism and the State, Manchester 1982
Crozier M.: Le phenomene bureaucratique, Paris 1965
Durkheim E.: De la division du travail sociale, Paris 1902
: Les formes élémentaires de la vie religieuse, Paris 1912
Freyer H.: Der Staat, Leipzig 1926
Giddens A.: Nation State and Violence, Cambridge 1985
: The Consequences of Modernity, London 1992
Habermas J.: Strukturwandel der Öffentlichkeit, Berlin 1965
Heckmann F.: Ethnische Minderheiten, Volk und Nation, Stuttgart 1993
Kelsen H.: Das Problem der Souveränität, Tübingen 1928
Knöbl W.: Nationalstaat und Gesellschaftstheorie, in: Zeitschrift für Soziologie J. 22 H. 3 1993 str. 221–235
Lübbe H.: Carl Schmitt liberal rezipiert, Münster 1992
Mann M.: Geschichte der Macht, Frankfurt 1990
Offe C.: Die Strukturprobleme des kapitalistischen Staates, Frankfurt a. M. 1972.

- Pieterse J. N.*: Globalisation as Hybridisation, in: *International Sociology* vol.9 num. 2 1994, str. 161–184
Schelsky H.: *Die Suche nach Wirklichkeit*, Düsseldorf-Köln 1965
Schieder T.: *Nationalismus und Nationalstaat*, Göttingen 1991
Schmitt C.: *Über die drei Arten der Rechtswissenschaft*, Hamburg 1934
Sloterdijk P.: *Im selben Boot, Versuch über die Hyperpolitik*, Frankfurt a. M. 1993
Touraine, A.: *Le retour de l'acteur*, Paris 1984
Watson H. S.: *Nations and States*, London 1982
Weber M.: *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*, Gesamtausgabe 4, Tübingen 1993, str. 543–574

National State and Society – Possibilities and Limits of Sociological Theory

Summary

Classic sociological theory emphasized the concept of society above any other possible notions of collective life (Durkheim). Contemporary social science reflects the constraints of such an approach toward social reality, especially with respect to the inability of existing theories to explain real processes in the development of modern states (Mann, Giddens). Contemporary sociological theory does address this topic, the elaboration of which allows a synthesis of seemingly diverse conclusions reached by various social sciences. The issue of the national state is not only a theoretical problem, as we find it in every-day reality. It is desirable that sociologists offer adequate answers to the questions concerning, for example, nationalism, reproduction of power structures, cultural pluralism, new forms of ideology, etc. Modern states are institutionalized frames in which social life is realized, which means that description, analysis, and theoretical explanation of their dynamics can resolve more questions than traditional sociological theory and analysis had been writing or able to.